

EGO SUM CAPTIVUS GALLICUS

Ego sum captivus gallicus című könyvem sajtó alatt van az Európa Könyvkiadónál. Egy hazai könyvműhely természetesen nem ad ki latin nyelvű munkát (nem is tudnám megírni...). Könyvemnek csak a címe latin, éspedig az a mondat, amelyet a háború alatt Magyarországra szökött francia hadifoglyok mondtak olykor a falusi papoknak, akikkel találoztak és akikkel jobb híján Cicero nyelvén kíséreltek meg szót érteni.

A könyv több menekült katona emlékeit tartalmazza, valamint Illyés Gyula szép előszavát és az én szerény tanulmányomat, amelyben megkíséreltem felvázolni az immár szinte évezrede tartó, mert még Cluny jegyében, Sylvester francia pápa korában kezdődött, francia—magyar kapcsolatok történetében kivételes jelentőségű eseménysorozatot.

Az 1942 ősztől kezdve egyre több francia lépte át a határokat. Tetőzésekor ezren lehettek. Köztük nagyon sok katolikus akadt, és az őket vendégszeretően befogadó magyarok közt is nagy számmal voltak annak az Egyháznak a tagjai, melynek „Franciaország a legidősebb gyermeke” (*La France est la fille aînée de l'Église*). Természetesen a többszáz francia közt akadt mindenféle felekezeti és meggyőződésű katona. Az, hogy aránylag sok katolikus volt köztük, és hogy ezeket magyar hitsorsosaik és egyházuk intézményesen is támogatta, talán azzal magyarázható, hogy egyrészt a Magyarországot egyfajta fiók *boche*-országnak képzelő baloldali hadifoglyok azért nem kísérelték meg nagyobb számban az átshökést, mert kissé egyoldalúan azt hitték: csöbörből vödörbe kerülnének, ha átjönnek Hitlertől Horthyhoz; másrészt — ami most már hazai fogadtatásukat illeti — a katolikus egyház náciellenes felfogása és hathatós óvatossággal működő magas fokú szervezettsége aránylag könnyebben lehetővé tette a menekültek istápolását.

A hazánkba menekült francia hadifoglyok történetében van tehát egy „katolikus vonal”, amelyen belül viszont az a Paul Lemaire játszott fontos szerepet, akinek *Le Pont de la Liberté* című kéziratos emlékezéseiből alant közlünk egy érdekes részt. Bevonulása előtt Lemaire a Nogent-sur-Marne városi Albert de Mun kollégiumban volt tanulmányi felügyelő. 1942 szeptemberében szökött át az ausztriai Kremsből. Néhány hónapig a balatonboglári „táborban” (1) (azért teszem idézőjelbe, mert valójában két kényelmes szálloda volt a „lágér”...) könyvelőként dolgozott (civilben ugyanis számtan- és fizikatanár), később lektor lett az Eötvös Kollégiumban, s jelentős részt vállalt a menekültek erkölcsi „ellátásában”. Ő volt a lelke annak a műkedvelő színjátszó csoportnak, amely Molière-darabokkal járta a magyar városokat. Mint hívó katolikus, szerette volna e téren is gyámolítani honfitársait, s ezért Hallier ezredes francia katonai attaséhoz fordult, hogy ajánljon neki egy franciául tudó magyar papot. Az attasé a Külügyminisztériumot kereste meg, ez pedig megadta Uhl Antal baranyaszentgyörgyi lelkipásztor címét, aki jól bírta a nyelvet, hiszen 1932-től 1941-ig Lille városában, illetve Strasbourg-ban a magyarok papjaként tevékenykedett, több mint egy tucatnyi (főleg vallási tárgyú) könyvet ültetett át magyarra, sok száz francia vonatkozású cikket írt a hazai felekezeti sajtóba, többek közt a *Korunk Szavába*, a strasbourg-i és lille-i rádióban pedig francia előadásokat tartott. Amikor 1941 januárjában Párizsba került, nagyarányú akcióba kezdett, sok zsidót megmentett az elhurcolástól, de a végén feljelentették és 1942 októberében a Gestapo elfogta. 1943 januárjában „zsidópártolás” címén 5 hónapra ítélték, de miután Kállay miniszterelnök megegyezett a németekkel, hogy hazahívja, utóbbiak eltékintettek a büntetés letöltésétől. Uhl Antalban tehát megvolt a francia tudás és a helyzetismeret, továbbá a náciellenes eltökéltség, vagyis azok a tulajdonságok, amelyek alkalmassá tették, hogy a francia katonákkal foglalkozzék. Miután megkapta Lemaire 1943. augusztus 11-i lelki segélyt kérő levelét, azonnal felajánlotta szolgálatait: „Levelem — írta nekem 1975-ben — kézről kézre járt és meg-hatva olvasták. Benne a magyar nép hagyományos vendégszeretetét, a megalázott szenvedő francia néppel való együttérzését hangoztattam, és lelkesítettem őket sok-sok türelemre, állhatatosságra, nagy óvatosságra... Közben sikerült kiszabadulni egy francia papnak is a hadifogságból és eljutni Budapestre, aki azután személyesen kezébe vehette fogolytársainak gondozását”.

Az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség 1943 karácsonyán ünnepséget rendezett a menekülteknek, amelyről a *Pax Romana* című közlöny francia nyelvű beszámolót közölt. Lemaire-ék színjátszó csoportja fellépett a Champagnat nevű (2) elemi iskolában. Ennek igazgatója Albert Pfleger elzászi marianista barát volt, aki ma az Allier-megyei Sioule községben lévő *Institution Notre-Dame des Victoires* nevű intézet igazgatója. A svéd védelem alatt álló Champagnat-iskola lett az elzászi katonák búvóhelye, a Wehrmachtba kényszerített elzászi franciák ugyanis minden alkalmat megragadtak, hogy megszökjenek. (Ilyen elzásziakat rejtegetett Balatonfüreden az az özvegy Ránzayné szül. Adrienne Lemaire nevű francia hölgy, akit a Balaton környékén csak „Adi néneknek” becéztek.) A Champagnat-iskolában tanított egy Jean-Baptiste Bonetbelz nevű baszk származású menekült barát is, aki ugyancsak a hadifogságból szökött meg, leutazott Jugoszláviába, hogy kapcsolatba lépjen a partizánokkal, zsidó gyermekeket mentett a gettóból (ma a brive-i Szent József iskola igazgatója); továbbá egy Bernard Clerc nevű, szintén marianista barát, aki fontos szerepet játszott az ellenállásban.

A magyar-francia katolikusok barátkozásának egyik fellegvára a gödöllői Francia Gimnázium volt, amelyet Gábrriel Asztrik vezetett, aki jelenleg a Notre-Dame-i (USA) könyvtár igazgatója, s aki számos könyvvel, dolgozattal gazdagította a magyar-francia kapcsolatok vallási vonatkozású és dinasztikus területének történetét (elsősorban a középkort illetően). A liceum — amint Sötér István írja *Magyar-francia kapcsolatok* című 1946-os munkájában — „régii hiányt pótol; francia nyelvű színelőadásaival, kiadványaival, stb. új, az eddigiek-nél is mélyebben, alaposabban képzett, franciás tájékozódású nemzedéket lett volna hivatva nevelni, ha a második világháború meg nem akasztja munkájában”.

Olyan paradox helyzet alakult ki azonban, hogy egy ideig éppen a háború lendítette fel az intézet működését, mert a tanári kart mennyiségileg és minőségileg is szerencsésen duzzasztották föl a boglári táborból kiemelt „káderek”. Innen került a gödöllői középiskolába az a Louis Bargès, akinek *Amis inconnus* című visszaemlékezéseit teljes terjedelmében közli könyvem, s aki később a budapesti Alliance Française tanára lett és magyar lányt vett nőül. S itt oktatott az a Robert Maulini is, akivel 1979 tavaszán Nizzában ismerkedtem meg (hála Gachot barátomnak), s aki 1942 októberében szökött át a rawaruskai büntető-táborból és aki egyheti boglári internálás után Gödöllőn oktatta a francia és latin nyelvet, majd Jászóvárra kerülve, amolyan titkári tisztet töltött be dr. Gerinczy Pál mellett egészen 1945 januárjáig. A gödöllői liceumban tanított még Michel de La Roncière, ki később derekasan kivette részét a Szlovákiában küzdő francia egység harcaiban, továbbá François Braun, Christian Plantier és Maurice Serrat.

Az imént említettem B. Clerc marianista menekült nevét. Valóban! Nemcsak egyszerű katolikus hívők voltak számosan az *évadé*-k soraiban, hanem egyházi személyek is. A legérdekesebb, legszínesebb egyéniség köztük Jean-Pierre Gessely nevű abbé volt. Egyszer „kiugrott”, de később újra pap lett és — hadnagyi rangban — jelentős szerepet játszott a szlovákiai felkelésben, amelyben nemcsak mint katona vett részt, hanem mint tábori lelkész is, akit a francia egységgel együttműködő orosz partizánok bizalmasan csak „hadnagy pápa elvtárs”-nak becéztek. Nevezetes személy lett Lucien Gouazé oblátus is, aki a jelenleg Budapesten kereskedelmi tanácsosként működő Roger Klein zászlóssal szökött ide 1942-ben. Gouazé főhadnagy 1944. március 19-én mit sem sejtve ment meglátogatni Madame de Dampierre grófnőt, az 1942 végén lemondott és ekkor már bujkáló Robert de Dampierre követ feleségét a Lovas utcai rezidenciára, mikor a Gestapo letartóztatta a diplomata feleségét. A francia tiszt később kiugrott a deportáló vonatból.

S ezzel már el is érkeztem ehhez a tragikus fordulóponthoz. Dampierre volt követ, leányával együtt a Szervita téri templomban celebrált francia misén vett részt (ennek köszönhetle, hogy az SS-ek nem találták otthon). Mintegy száz *évadét* azonban sikerült a nácioknak elfogniuk (egy részük később — a még Sztójay alatt is franciamentéssel foglalkozó néhány magyar főtisztviselő segítségével — kiszabadult, mások megszöktek). Egy páran az említett Champagnat-iskolában leltek menedéket, másokat a Notre-Dame de Sion francia katolikus zárda Mère Cécile nevű főnöknője bújtatott. Bátran segített a franciakon a már

említett dr. Gerinczy, a jászóvári premontrei kanonokrend prépostja, ki vendégül látta Dampierre grófot lemondása után és aki közreműködött abban, hogy a franciák partizán egységeket alakítsanak a Felvidéken.

Az 1944 nyarán szőtt különböző ellenállási tervekben is részt vettek a francia menekültek. A szervezkedésben szerepet játszott a szintén Gödöllőn tanító André de Cazes de Montdénard, akinek a német fogolytáborba a román király küldött csokoládét. Ezen vett civil ruhát, hogy megszökjön. (Ő is magyar lányt vett feleségül.) Montdénard együttműködött Jean Cottin főhadnaggyal, akinek ellenállási terveit Gábiel Asztrik is pártolta.

A Szálasi-puccs természetesen még nehezebb helyzetbe hozta a menekülteket. Sok letartóztatásra került sor, bár a mentés nagy erővel folyt. Ebben részt vett a már említett Bernard Clerc nevű barát, aki — miután a náciak december elején megszállták a Fő utcai francia követséget — eldugta a pecsétet és sok hamis papírt állított ki. Decemberben súlyos csapás érte a menekülteket és a velük szövetkező magyarokat: az École Champagnat ugyan védett terület volt (Hódossy rendőrkapitány őrszemet állíttatott a kapu elé azzal, hogy fegyverrel is védje az intézetet a nyilasoktól), de a Gestapo ravasz provokációhoz folyamodott: december 18-án egy Louis Mohning nevű, állítólagos elzászi katona menedéket kért. Másnap aztán a provokátor már német egyenruhában tért vissza a Gestapóval, s rögtön rámutatott Albert Pflieger igazgatóra (3). Őt is elhurcolták, több francia tanárral, meg harminc bűjtatott zsidóval, akiknek a felét rögtön a Dunába lötték. Másnap letartóztatták dr. Tiefenthaler Józsefet, a Szent Imre Kollégium igazgatóját, aki jó kapcsolatokat tartott fenn a francia marianistákkal (4). 21-én Egyed András piarista tanár gyanútlanul be akart menni a kollégiumba, mert nem vette észre, hogy már nem áll magyar rendőr a kapuban — őt is elfogták.

P. Lemaire ekkor már szeptember óta ismét német fogolytáborban sánylódott: abba a Stalag 17B-be vitték vissza, ahol két évvel korábban raboskodott. Ez a tábor éppen 1945. április 4-én szabadult föl. A háború után ő lett az elnöke a Magyarországra szökött francia hadifoglyok egyesületének. Ez az *Amicale des Prisonniers Évadés Français en Hongrie* 1946 nyarán fogadást adott a magyar békeküldöttség tiszteletére a párizsi Tiszti Klubban. Lemaire felidézte beszédében (5) a menekültek szíves fogadtatását, s közölte, hogy hálából magyar gyermekeket hívtak meg Franciaországba, majd így folytatta a foglyokról szólva:

— Szinte szégyellem most bevallani, hogy a legtöbben közülünk nem tudták, hogy Szent Márton pannon volt, hogy az Anjou-dinasztia címere jó helyen látható a magyar parlamentben, hogy a nagy magyar utazók vígyázó szemüket mindig Franciaországba vetették, és hogy országaink története seregnyi közös kapcsolatról beszél. És most, olyan időkben kerültünk közel a magyar néphez, amikor azt hihettük volna, hogy az idegen propagandának sikerült eltérítenie utunkból. Olyan nyomorúságos helyzetben kerültünk közel hozzá, mikor legendás vendégszeretete minden alkalmat megragadott, hogy kifejezésre jusson irántunk.

A felszabadulás után Lemaire Melun városában tanácsnok lett; ő volt a *Mouvement Républicain Populaire* nevű nagy katolikus párt megyei felelőse, később ugyanezt a szerepet játszotta a *Centre Démocrate*, majd a *Démocratie Chrétienne* nevű politikai szervezet kebelében. Nemrég vonult nyugalomba, mint középiskolai tanár. Minthogy nem lehetett gyermeke, négy fiút és egy leányt fogadott örökbe. 1978. november 30-án e sorok írójához intézett levelében pályáját ismertetve megjegyezte: „Részben bizonyára magyarországi tartózkodásomnak köszönhetem, hogy arra vágytam: hasznos legyek polgártársaimnak.”

Az itt következő fordítás az említett kéziratoss visszaemlékezéseinek egyik részlete.

Jegyzetek: (1) A franciák boglári tartózkodásának még ma is megvan a tárgyi emléke: az a lisioux-i Szent Teréz-szobor, amelyet egy Vanderheyde nevű lille-i vésnök, meg egy Durieux nevű másik évadé faragott. — (2) Arról a Marcelin Champagnat nevű francia szerzetesről neveztek el, aki 1813-ban a Loire megyei Lavalle-ban megalapította a marianisták rendjét. — (3) A. Pflieger a *Le Nouveau Rhin Français* című lapban 1946. február 26-án megjelent cikkében írta meg emlékeit. Később, 1970-ben adta ki saját költségén az *Un rescapé de Hongrie témoigne* című füzetét, amely több képpel illusztrálva közli emlékeit. — (4) Emlékeit *Sötét napok* (56 nap a Gestapo börtöneiben) címmel írta meg. — (5) A beszédet a szerkesztésben megjelent *La République Hongroise* című párizsi folyóirat 1946 szeptemberi számából fordítottam.